

használt fel a szerző, ami az idegen eredetű nevek nagy számát tekintve elgondolkodtató. Hivatkozásai közül több téves, l. pl. HAJDÚ MIHÁLY 1983-ban megjelent „Magyar–angol, angol–magyar szótár” (!) című munkáját. Magyar szakirodalma a forrásként is használható helytörténeti irodalmi művekben merül ki (BÉLAY, LEHOCZKY, HODINKA stb.).

Az etimológiai szótárt mindezek ellenére ajánlom a magyar családnévutatók figyelmébe: elsősorban a keleti szláv eredetű családnevek etimológiájának megfejtésében nyújthat segítséget. Néhány téves vagy szándékosan ferdített névmagyarázata miatt azonban etimológiáit ajánlatos némi fenntartással és kellő elővigyázatossággal kezelni.

SEBESTYÉN ZSOLT

DIE PERSONENNAMEN IM DEUTSCHEN
Studienbuch 2. überarbeitete Auflage
[A személynevek a német nyelvben. Egyetemi/főiskolai tankönyv.
2., átdolgozott kiadás]
Szerkesztő: WILFRIED SEIBICKE
Walter de Gruyter-Verlag, Berlin–New York, 2008. 235 lap

1. A szerző több évtizedes kutatómunkája eredményeit foglalja össze ebben a kötetben. A mű irodalomjegyzékében és lábjegyzeteiben az érdeklődő négyszáznál több tudományos cikk és szakkönyv bibliográfiai adatait találja. A kötet hat fő fejezetre oszlik.

2. Az első fejezet nyelvtani ismérvek alapján a nyelv szókincsének felosztásával foglalkozik. A szerző szerint a nevek a szókincs részei. A továbbiakban SEIBICKE a két fogalom (szó és név) közötti különbségről és az egymástól való elkülönítés nehézségeiről szól. Ezt követően a tulajdonnevek felosztásáról, a névtan és más tudományágak kapcsolatáról olvashatunk. A kötet kizárólag német anyanyelvűek által viselt személyneveket vizsgál.

3. A második fejezet a német nyelvterületen élő emberek megjelölésére, azonosítására használt több névelemű személynevek bemutatására vállalkozik. Például a négyelemű *Leon Maximilian Jonas Müller* személynév két funkcionálisan eltérő részből áll: a *Müller* családnévből, mely a családhoz tartozást jelöli, és a születés után rögtön átöröklődik, továbbá az egyéni névrészből (*Leon Maximilian Jonas*), mely az illető személyt a család többi tagjától megkülönbözteti. A keresztnemek közül csak egyet használnak a magán- és a közéletben, ezt hívják szólítónévnak. A házasságkötés után felvett teljes névhez csatlakozik a születéskor kapott családi név is: *Erika Müller geb. 'született' Schneider*. A legújabb névtörvény szerint a férj is felveheti a nő családi nevét.

A név viselője a teljes nevet rövidítheti is: *Leon Maximilian Jonas Müller* helyett *Leon M. J. Müller*, *Leon Müller* vagy *L. Müller*. A szólítónév teljes alakját hivatalos dokumentumokban, hatóságoknál, különböző ügyek intézése során használják, variánsait,

becéző, rövid alakjait pedig a magán- és a közéletben: pl. *Wolfgang Müller* helyett *Wolf Müller-t*.

A szóban forgó személy álnevet is felvehet. *Leon (Maximilian Jonas) Müller* például alapíthat dzsesszenekart *James King* név alatt. A másokkal való együttélés során egyéb szólító névalakok is létrejöhetnek: becenevek, csúf- vagy gúnynevek, melyeket a ragadványnév gyűjtőfogalomhoz sorolhatunk. Végül beszélhetünk olyan szólító formákról is, melyek az adott személynek a családi kötelékben elfoglalt helyéből, szerepéből adódnak, és a családi életben a nevekhez hasonló funkciókat töltenek be: *Mutti, Vati, Mami, Papi, Oma, Opa, Onkelchen* stb.

A történelemből ismert, hogy a kortársak vagy az utókor az uralkodóknak ragadványnevet adott, melyek később személynevük részévé váltak: *Karl der Große* 'Nagy Károly', *Friedrich Barbarossa oder Rotbart* 'Rótszakállú/ Barbarossa Frigyes'.

A különböző terminusok nem szilárdultak meg a szakirodalomban. A szerző szerint a *személynév* (Personenname) fogalmat 'teljes név' (Gesamtname) értelemben kellene használni, az elkülöníthető névelemek pedig az *Anthroponym* elnevezést kaphatnák.

A következők alfejezetben a hivatalos és nem hivatalos névadási eljárásokról, valamint névjogi kérdésekről értesülhetünk. Az álnevek felválthatják a teljes személynevet vagy a személynevek egyik elemét: *Hans Fallada* (Rudolf Dietzer), *Wolfgang Amadé Mozart* (Wolfgang Theophil Mozart). Használói között lehetnek politikusok, kémek, bűnözők, művészek, újságírók szerzői stb. Egyesületek, szekták, titkos társaságok tagjai adott közösségen belül egymás között is viselhetnek speciális álnevet. Az álnevek használatának motivációival, képzési módjaikkal külön fejezet foglalkozik. A szerző a reformációtól napjainkig kíséri figyelemmel az álnévhasználat történetét.

Ezt követően a névképzés módjaival ismerkedhetünk meg: névösszevonás családnévből és keresztnévből: *Huber-Sepp*; névképzés szuffixummal: *Wilhelm-ina, Jakob-a*; tulajdonnévből köznévképzés: *Calvinismus, Darwinist*; tulajdonnévből melléknévképzés: *theresia-nisch*; személynévből igekepzés: *pasteur-isier-en*; szóvegyülés: *Strindberg × Bergwerk = Strindbergwerk, Hitchcock × Koketterie = Hitchcocketterie*.

A személynevek nyelvtana a határozott és a határozatlan névelők funkcióját vizsgálja a névhasználatban, foglalkozik az eseteket jelölő morfémákkal, a személynevek többes számának jelölésével és a névelővel használt ragadványnevekkel, melyek a mondatban a főnévi értelmező szerepét töltik be.

A névhasználat alfejezet példákkal szemlélteti, hogy az emberi kapcsolatokban, különböző helyzetekben milyen névelemeket, névkiegészítőket vagy névhelyettesítőket lehet alkalmazni.

Az utolsó két alfejezet a személynevek névlélektani kérdéseit, az irodalmi alkotásokban betöltött szerepüket, a valóságos és fiktív nevek viszonyát tárgyalja.

4. A könyv harmadik, leghosszabb fejezete a német keresztneveket mutatja be. Képzésük alapján beszélhetünk teljes névalakokról (az eredeti név nem rövidült meg és a névtőhöz nem járul toldalék): *Karl, August, Margaret(h)e*; összetétellel alakult nevekről, melyek teljes vagy rövidült névalakokból jöhetnek létre: *Hansjürgen < Hans-Jürgen, Karlheinz < Karl-Heinz, Annaliese < Anna-Lisa*; rövidüléssel létrejött nevekről *Kurt < Konrad, Fritz < Friedrich, Heinz < Heinrich*; becéző névalakokról: *Rudi, Susi, Gretel, Karlchen*; és a gyermeknyelvből játékos névalkotással létrejött névalakokról, melyekben

a rövidülésen kívül még hangátrendeződést is megfigyelhetünk: *Pepi* a *Seppi* (< *Joseph*) helyett, *Pim* a *Willem* (< *Wilhelm*) helyett, *Lole* a *Liselotte* helyett.

A szerző szerint nincs kimutatás arról, hogy egy-egy korszakban egy adott területen hány keresztnév használtak. Ha a nevek számát meg akarjuk határozni, figyelembe kell vennünk az írásképet, valamint a fonetikai sajátosságokat is (a nevek írásképe ugyanis lehet eltérő, miközben kiejtésük azonos, pl. *Helmut*, *Hellmut*, *Hellmuth*, *Helmuth*).

Bizonyos névképző elemeket felcserélhetünk más elemekkel, mert nincs név-megkülönböztető funkciójuk. A jelenlegi névállományra vonatkoztatva minden mássalhangzó + *a*-ra végződő német női keresztnév végződhet mássalhangzó + *e*-re is. Ez a szabály fordítva is igaz. Például: *Inge* : *Inga*, *Ute* : *Uta*, *Margarete* : *Margareta*.

Végül a diakrón, illetve etimológiai elv szerint minden név, amely egy közös ősalakra vezethető vissza, egy névmodell változatának fogható fel: *Gertrude*, *Gertraude*, *Gerta*, *Gerti*, *Trude*, *Traudel*, *Traute*. Ezen alapelv szerint 2000-2500 névcsalád állítható össze. A teljes keresztnévállomány nyolcvan százaléka két-három szótagú. Egy szótagú rövid névalakok főleg a férfineveknél mutathatók ki: *Kurt*, *Fritz*, *Hans*, *Fried*. Négy szótagú nevek a német jelölő toldalékok miatt a leggyakrabban a női nevek között fordulnak elő: *Jakob*: *Jakobea*, *Jakobine*; *Wilhelm*: *Wilhelmine*. Jelenleg a rövid névalakok kedveltek: *Tim*, *Tom*, *Paul*, *Luca*; de a névzlés állandóan változik.

A nevek nemét névképző elemek vagy végzések jelölik. Például a *-bald*, *-bert*, *-bold*, *-lieb*, *-mann*-ra végződők hímneműek, a *-borg*, *-gund*, *-lind*-re végződők pedig nőneműek. Az *-o*, *-(i)us* végződésűek hímneműek, az *-a*, *-e* végződésűek általában, az *-ina*, *-ine* és *-ette* végződésűek pedig szinte mindig nőneműek. A nemek szerinti elkülönülés a nevek egy részénél nem érvényesül. Például a rövid és becéző alakoknál: *Toni*, *Maxi*, *Christel*; utóbbi felnémet nyelvterületen férfit is jelölhet. Ide tartoznak a más nyelvekből kölcsönzött nevek is, melyek neme már külföldön sem volt egyértelmű: *Kim*, *Kai*, *Dominique*, *Sascha*. Zavaró tényező lehet a kölcsönzött nevek végződése, mert a német névrendszerben meghonosodott nemre utaló szabályoktól eltér. Például *Ilja*, *Mischa* (orosz); *Attila*, *Béla* (magyar); *Indra*, *Krishna* (indiai); *Yuriko*, *Mariko* (japán); stb.

Eredet szerint a szerző német és kölcsönzött neveket különböztet meg. A német nevek bizonyíthatóan vagy rekonstruálhatóan a késő ófelnémet vagy korai középfelnémet korban (kb. 750–1150 között) keletkezett ősi névalakokra vezethetők vissza. Ugyancsak német neveknek tekinthetők a 17–18. században teljes mondatokból összevonással létrejött nevek, pl. *Fürchtgott* 'istenfélő', *Thurecht* 'cselekedj helyesen'.

A szerző figyelmeztet arra, hogy a kölcsönzött nevek esetében nem az eredeti származási helyet kell figyelembe venni, hanem az átadó nyelvet. Jóllehet a *Patrick* a latin *Patricius*-ra, a *Pascal* pedig a héber-görög *paschalis*-ra vezethető vissza, az előbbi mégis az angoltól, az utóbbi pedig a franciától kölcsönzött név. A továbbiakban a szerző példákkal illusztrálja az idegen név új nyelvi környezetbe való beilleszkedését és a német nyelvhez való idomulását.

A kötet a névválasztás motívumrendszeréről is történeti áttekintést nyújt. 1969–1970 között például a gyerekek 28%-a a szülők vagy nagyszülők keresztnévét kapta. Érdekes adatokat közöl a könyv a menekültek névválasztási szokásairól, a testvéreknek adott nevek motivációjáról, valamint a társadalmi különbségeknek a névadásra gyakorolt hatásáról is. A névadó által kiválasztott név használata nem kötelező. A primer motiváció szabadságát akadályozhatja a szülők világnézete vagy ragaszkodásuk bizonyos keresztnemekhez (*Mao*, *Che*, *Lenina*). Manapság a szabad és kötelező névválasztás mindenféle

formájával találkozhatunk. Két vagy több keresztnév esetében több névválasztási motívum érvényesül egyszerre.

A fejezet végén áttekintést kapunk az ófelnémet korban használatos személynevek rendszeréről, ismérveiről, majd a kereszténység felvételétől a germán-német szólítónevek változását, átalakulását követhetjük nyomon. A családnevek 12. századi megjelenésével az addigi szólítónevek teljesen új szerepet kezdtek betölteni. Mennyiségi változás is történt, s kialakult a szokás, hogy egy személy több keresztnévet is viselhet. Korszakonként, területenként változott, hogy az emberek egy vagy több keresztnévet használtak-e, de ez a társadalmi hierarchiában betöltött szereptől is függött. A hagyományokhoz, egy-egy tájhoz kötődő nevek mára eltűnően vannak. Az utóbbi tíz, húsz évben a vallási hovatarozás sem befolyásolja lényegesen a névadást. A keresztnévek használatában a társadalmi rétegek között lényeges különbség korábban sem volt. A kora középkorban a nemesség, a papság és a városi előkelő polgárság körében a teljes névalak, az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozóknál pedig főleg a rövid névalak terjedt el.

A névdivat a szabad névválasztáshoz kötődik. Nyitott kérdés, hogy milyen társadalmi vagy társadalompszichológiai erők játszanak szerepet az ízlés változásában. Azt sem tudjuk, hogy milyen társadalmi csoportok indítják el a divatot, és hogyan terjed. Az egyszerű és ritkán adott keresztnévek száma állandóan nő. Az élen járó legnépszerűbb 5-6 név sorrendje évről évre változhat. Hosszabb időtartam alatt azonban bizonyos állandóság is megfigyelhető a népszerűségi listán az első tíz helyet elfoglaló nevek között: a *Julia* például 26 éve, a *Katharina* 20 éve, a *Stefanie/Stephanie* 22 éve, a férfinevek között pedig az *Alexander* 27 éve, a *Daniel* 25 éve, a *Christian* több mint 30 éve, a *Michael* pedig már 35 éve a tíz legkedveltebb név közé tartozik.

A társadalom rétegekre osztása és a rétegek közötti névadási különbségek kimutatása a szerző szerint a névdivat kutatása szempontjából problematikus. Talán célravezetőbb lenne, ha megvizsgálnánk, hogy a társadalomban milyen gazdasági vagy kulturális csoporthoz lehetne azokat a személyeket sorolni, akik ezt vagy azt a nevet kedvelik.

Vannak olyan keresztnévek, melyeket északon a művelt polgári réteg használ, délen pedig az alsóbb népréteg. Ez a megfigyelés fordítva is igaz. Az egész német nyelvterületen egyformán érvényesülő rétegjellegzetességeket kimutatásni nemigen lehet, legfeljebb tendenciákat figyelhetünk meg.

5. A negyedik fejezet a német anyanyelvűek által használt családneveket mutatja be. A polgári törvénykönyv személynevekkel foglalkozó fejezete kimondja, hogy mind a családneveket, mind azok helyesírását csak kivételes esetben lehet megváltoztatni. A zárt családnévállomány csak az állampolgárságot megszerző bevándorlók nevével, indokolt esetben a nevek megváltoztatásával módosulhat, vagy akkor, ha az adott családnév utolsó viselője is kihal. Hosszú ideig főleg a néveredet-vizsgálatok, illetve a név elterjedésének kérdései foglalkoztatták a kutatókat. Szinkrón nyelvszemléletű szociolingvisztikai kutatásokkal az 1960-as évekig alig foglalkoztak.

A családnevek számát pontosan nem tudjuk meghatározni. Ebben szerepet játszik a nevek különböző írásmódja (*Meier*, *Meyer*, *Maier*) vagy kiejtése, amit az írásképből egyértelműen nem lehet mindig megállapítani (pl. *Voigt* [fo:kt]). Bizonyos nevek gyakoriságára az 1970-es népszámlálás adataiból lehet következtetni. Az *S(ch)*, *Be*, *Ha*, *He*, *Ma*, *St*, és *W*-vel kezdődő nevek fordulnak elő leggyakrabban (a teljes névállomány 20%-ában), a *Q*, *X*, *Y*-nal kezdődő nevek a legritkábban (a teljes névállomány 1%-ában).

Az 1970-es statisztikai adatok alapján, ha a nevek helyesírás-változatait külön neveknek tekintjük, az *ae* és *ä*, *oe* és *ö*, *ue* és *ü* változatokat pedig egy névnek fogadjuk el, a leggyakoribb nevek a következők voltak: 1. *Mueller* ~ *Müller*, 2. *Schmidt*, 3. *Schneider*, 4. *Fischer*, 5. *Meyer*, 6. *Weber*.

A szó és a név alakjainak egybeesését sajátos helyesírással küszöbölhetjük ki: *Arend* : *Ahrend*, *Bäcker* : *Becker*. A legtöbb családnév egy nyelvi jelből áll. Ettől eltérnek a több elemből álló nemesi nevek: *Wandruszka von Wanstetten*, *von Weizäcker*. A polgárság családneveiben sokszor az előljárót vagy a névelőt külön írják: *Ten Berg(h)*, *vom Hofe*, *van Beethoven*, *de Gruyter*, *Zur Linden*. A családnevek tartalmazhatnak különböző kiegészítő elemeket: *Kleiner Baldeerhaar*, *Grote Deeters*.

Az összetett családnevek állhatnak két családnévből vagy családnév és helynév kombinációjából. A helynévi megkülönböztető elem jelölheti a szülőhelyet: *Müller-Worms*. Összetett családnév képezhető a születéskor kapott és a házasságkötéskor felvett családnévből, illetve a házaspárok családneveiből *Greiner-Schwab*, *Müller-Blech*. Idegen nyelvű családnév összevonható a név német fordításával: *Schuster-Ševc*.

A nem német családnevek vegyes lakosságú területen, idegen nyelvből jöttek létre, vagy idegen bevándorlók révén kerültek a német családnévállományba.

A lakosság állandó változása, átrétegződése ellenére német nyelvterületen mindig találunk egy-egy tájra, területre jellemző névrendszert. A családnevekben visszatükröződnek a nyelvjárások változatos hangtani sajátosságai. A *Timmermanns*, *Holt*, *Witt*, *Koopmann*, *Schaper*, *Scheper* (*Schäfer*) nevekben például a *t* és *p* hangeltolódás nem következett be, ami alnémet (részben középnémet) nyelvjárási sajátosságra utal. Az *u*, *o* mély magánhangzókban nem lesz magas *ü*, *ö* magánhangzó, ami a felnémet nyelvjárásra jellemző (vö. *Innsbruck*, *Bruck an der Mur*); pl. *Bruckner*, *Hofer*, *Moser*. A nevek elején a *b* hang helyett a *p* hang használata felnémet nyelvjárásra utal: *Pacher*, *Pichler*, *Prantl*, *Prugger*. A nevek különböző írásmódja Németország déli részén, főleg Bajorországban régi felnémet íráshagyomány miatt alakulhatott ki, és a nyelvjárások hangfejlődésével is összefüggésben állhat. Például *ei* helyett *ai* (és *ay*) is: *Maier*, *Mayer* és *Mai(e)r*.

A köznévi alapra visszamenő családneveknél szóföldrajzi eltérések is megfigyelhetők. Például a 'hentes, mészáros' foglalkozásnévből keletkezett családnév területenkénti változatai a következők: Észak-Németországban *Schlachter*, az egykori NDK területén főleg *Fleischer*, Nyugat- és Dél-Németországban *Metzger*, Ausztriában *Fleischhauer*. Az idegen nyelvek is hatással lehetnek a lexikai különbségek kialakulására, például dél(nyugat)-német területen a *Pfister(er)* név a latin *pistor* 'pék' átvételéből alakult ki.

A nevek képzésmódjában is területi eltérések mutathatók ki. Például a *-bauer*, *-mai(e)r*, *-may(e)r* összetételű nevek délkeleten (Bajorország, Ausztria) gyakoriak, a genitívusos névképzéssel (*Heinrichs*, *Junkers*, *Kleinen*) az Alsó-Rajna vidékén találkozunk, a *-sen*-re végződő nevek (*Friedrichsen*, *Petersen*) pedig Schleswig-Holsteinre jellemzők. A hangtani, lexikai, névképzési sajátosságok adott tájon különböző mértékben érvényesülnek, és együttesen adják a terület névrendszerének ismertető jegyeit.

A fejezet utolsó része a családnevek kialakulásának körülményeit és történelmi fejlődését mutatja be, részletesen foglalkozik a szólitónevekből és ragadványnevekből keletkezett családnevekkel, a foglalkozásra, lakóhelyre és származásra utaló nevekkel, a családnév kialakulása előtti átmeneti névalakokkal, a névcseré, névmódosítás kérdéseivel, az idegen családnevek német nyelvre való átültetésével, a névtörvényekkel, az anyakönyvezés bevezetésével (1874) és a zsidó lakosság névadásának történetével.

6. Az ötödik fejezet elején a szerző megállapítja, hogy a ragadványnevekhez többféle névtípus tartozik. Az uralkodók, híres emberek nevéhez kapcsolódó köznévi névkiegészítők a köznévi és a tulajdonnévi határán elhelyezkedő alakulatok, és mondattani szempontból értelmezők: *Katharina die Große*, *Otto I. (der Erste)*, *Karl der Kühne*. A nevek azonosítására ezek a névkiegészítők nem mindig alkalmasak. Például *Friedrich II.* lehet a Hohenstaufen dinasztiához tartozó uralkodó, de II. Frigyes porosz király is. A számmal jelölt névkiegészítőt egy másik névelemmel fel is lehetett cserélni: *Friedrich II. ~ Friedrich der Große* 'Nagy Frigyes'. Néha találkozhatunk csak egy adott személyre vonatkozó névkiegészítővel is: *Ludwig XIV. der Sonnenkönig* 'XIV. Lajos, a Napkirály'.

Szerelmesek, barátok, családtagok stb., azaz közösségekben együtt élők között a személynév helyett használatos névforma a ragadványnév. Funkciója nem a megkülönböztetés, hanem az egymás közötti távolság megszüntetése. A tanári ragadványneveket a diákok csak egymás között, bizalmasan használják; ezek feledtetik az alá- és fölérendeltséget.

Ha egy világi rendbe, szabadkőműves páholyba vagy céhbe felvettek valakit, a közösséghez tartozás jeleként új nevet kapott. A 17. században például a nyelvművelő társaságok tagjai ilyen neveket vettek fel: *der Wohlgeratene* 'a sikeres, akinek sikerült valamit elérni', *der Bekrönte* 'a megkoronázott'. Ezek csak jelölő funkciót töltek be.

Ha valaki tagja lett egy szerzetesrendnek és nevet cserélt, a rend tagjaként egy új világba, egy új életbe lépett be. A felvett nevek egyháztörténeti személyekhez, eseményekhez, helyekhez kötődnek, és a közösségen belül a szólítónév szerepét töltik be.

7. A hatodik, egyben utolsó fejezet az egyéb névtípusokban használatos személynevekkel és a köznevesülés kérdéseivel foglalkozik. A szerző az állatok, növények, hajók, ágyúk, vonatok, autók, szelek neveiben, állandósult szókapcsolatokban, sporttal kapcsolatos szakkifejezésekben, árunevekben és folyóiratok címeiben vizsgálja a személyneveket.

A személynevek köznévi funkcióban háromféle alakban jelenhetnek meg: változatlanul (*Celsius*, *Browning*), bár a nemük néha megváltozik (*das Hertz*, *Ohm*, *Watt*); rövid alakban: *Farad* (< *Faraday*), *Volt* (< *Volta*); valamint toldalékkal: *Fuchsie*, *Fuchsin* 'fucsia növény' (Leonhard Fuchsról nevezték el; 1501–1566).

WILFRIED SEIBICKE könyvét melegen ajánlom a kollégáknak és az érdeklődőknek.

VINCZE LÁSZLÓ

ANNA FERRARI
DIZIONARIO DEI LUOGHI LETTERARI IMMAGINARI
[Fiktív irodalmi helyek szótára]
UTET Libreria, Torino, 2007. 654 lap

A maga műfajában majdhogynem egyedülállónak számító „Elképzelt irodalmi helyek lexikoná”-ban olyan nevek vannak összegyűjtve, melyek által jelölt helyek a valóságban nem találhatóak meg a térképen, az írók képzelőereje és megjelenítő művészete révén mégis „léteznek”, sőt valóságosnak tűnhetnek. Az óriási témát az antikvitás jeles kutatójaként (továbbá könyvszerkesztőként és íróként is) ismerő szerző bevallottan